

יז. תפקיד המצוות החברתיות והשכליות, והטעם להתקפת הנביאים את עבודת הקרבנות (מה-מט)

מה

אמר הכוזרי: כָּבֵר הַעֲרַף וְדַמִּית, וְהִיטַבְתָּ לְהַעִיר וּלְדַמּוֹת. אָבֵל (לפי דבריך אלו שעם ישראל סגולת האדם ובתוכם סגולת הסגולה) הִיָּה רְאוּי שֶׁנִּרְאָה בְּכֶם עוֹבְדִים²²⁰ וּפְרוּשִׁים יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר בְּזוּלַתְכֶם!

מו

אמר החבר: קִשָּׁה עָלַי שֶׁכָּחַתְךָ אֶת מֵה שֶׁהִקְדַּמְתִּי לְךָ (במאמר א, עט) מִן הַעֲקָרִים, וְהוֹדִיתָ אֶתָּה בָּהֶם (במאמר א, צח). הֲלֹא הִסְכַּמְנוּ כִּי אֵי אֶפְשֶׁר לְהִתְקַרֵּב אֶל ה' כִּי אִם בְּמַעֲשִׂים מְצִיּוּם מֵאֵת ה' ? הֲאִם אֶתָּה חוֹשֵׁב כִּי הַהִתְקַרְבוֹת הֵיא (דווקא על ידי) הַכְּנִיעָה וְהַשְּׁפֹלוֹת וְהַדוּמָה לְהֵן ?

מז

אמר הכוזרי: כֵּן ! יַחַד עִם הַצֹּדֵק (= עשיית המשפט) ! כֵּן אֲנִי חוֹשֵׁב שֶׁקָּרָאתִי בְּסִפְרֵיכֶם²²¹, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "מֵה ה' אֱלֹהֶיךָ שֶׁאֵל מַעֲמֶךָ כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים י, ב), "וּמֵה ה' דוֹרֵשׁ מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאֶהְבֵּת חֶסֶד" (מיכה ו, ח), וְזוֹלַת זֶה הִרְבַּה²²².

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 220 פרופ' שורץ תרגם: מתנזרים, והוא תואם יותר את העניין.
- 221 בניגוד לתפיסות המוטעות של המלך במאמר הראשון, שמעשיו לא היו רצויים לפני האלוה מפני שלא הכיר כלל את הציווי האלוהי, הטעות במאמר זה נובעת דווקא מההכרה את הציווי האלוהי, אך רק כפי שמודגש בנביאים. המלך נפל בפח שנפלה הנצרות שהתייחסה לספרות הנביאים כספרות "מתקדמת" לעומת תורת משה. משה דגל במצוות הפולחניות, ואילו ספרות הנביאים "התקדמה" כביכול והדגישה את עשיית המשפט והחסד, הפרישות והניזירות. ומשם התפתחה המינות הנוצרית שביטלה את המצוות האלוהיות והדגישה את המצוות החברתיות - החסד והרחמים והצדק בלבד - מתוך תפיסה שזהו הציווי האלוהי! כך המלך, בניגוד לדיון במאמר הראשון, טוען כאן את טענתו דווקא מתוך עיונו במקורות!
- בסעיפים אלו תוקף ריה"ל את הנצרות, שהבינה בטעות את מוסר הנביאים כמדורגה גבוהה יותר מאשר תורת משה. אולם כפי שראינו בסעיף לד, האומות המתות לא הצליחו על ידי המוסר והכניעה והניזירות להגיע לחלות השכינה עליהן. וזה אומר דרשני.
- 222 הקשר בין הכניעה לאלוה, אשר עמה באות הפרישות והניזירות, לבין עשיית חסד עם החברה, הוא שלכולן יש הבנה בשכל. גם חובת הכניעה וההודאה לאלוה וגם עשיית משפט וחסד לחברה מובנות בשכל האנושי.

מח

אמר החבר: אלה והדומה להם הם החקים השכליים, והם (רק) ההצעות וההקדמות לתורה האלהית²²³. (הן) קודמות לה בטבע ובזמן²²⁴ (מפני ש)אי אפשר בלעדיהם בהנהגת איזון קהלה שתהיה מבני אדם, עד שקהלת הלסטים (אפילו הם) אי אפשר שלא יקבלו עליהם הצדק במה (=ביחסים) שביניהם ואם לא, לא תתמיד חברתם.

הערות – ילמד ענוים דרכו

223 רס"ג חילק את המצוות לשניים: המצוות השכליות והמצוות השמעיות, ופירושו: השכליות הן מצוות שגם לולי ציווי התורה היה השכל האנושי מחייב אותן, כדוגמת "לא תגנוב", והשמעיות – שאלמלי התורה לא היינו מעלים בדעתנו לעשותן, כגון שבת. הרמב"ם בשמונה פרקים, פרק ו, מקבל חלוקה זו אך מסתייג מהמינוחים, מפני שמינוחים אלו עלולים להטעות שכביכול יש מצוות שאין בהן טעם ותכלית ולא נועדו אלא ליצור משמעת (עיין מו"נ ג,כו). מבחינת הרמב"ם יש מצוות שכליות (או מדויק יותר: "מפורסמות" או "משפטים") – שכל אדם יכול להכיר בטעמן, ויש מצוות "שמעיות" (או "חוקים") – שההמון אינו מבין טעמן אך ניתן להגיע לטעמן בעיון ובהעמקה. לעומת זאת, במו"נ ג,כז מחלק הרמב"ם את המצוות לפי תכליתן – למצוות הבאות לתקן את המידות ואת היחסים החברתיים (=תיקון הגוף") ולמצוות הבאות לתקן את הדעות בעניינים האלוהיים (=תיקון הנפש"). ריה"ל מחלק את המצוות בהתאם לתכליתן, אך בקומה נוספת על גבי הרמב"ם: יש מצוות שבאות לתקן את החברה – והן "המצוות החברתיות", ויש מצוות הנעשות בדעת (=שמקיים אותן בשכל, כגון האמונה במציאות ה' – עיין מאמר ג,יא) – והן המצוות "השכליות", ויש שבאות לבנות את הסדר לחלות השכינה – והן "המצוות האלוהיות". מובן שבמצוות האלוהיות אין לנו מגע עם טעמן האמיתי, וכנ"ל בסעיף כו. במצוות החברתיות והשכליות יש הבנה כללל המצווה, אבל במאמר ג,ז מוסיף ריה"ל שהפרטים של מצוות אלו – גם הם "אלוהיים". אנו יודעים שחשוב לעשות חסד, אולם הפרטים של אופן עשיית החסד וגבולותיו יכולים להיקבע רק על ידי ה': "רק המעשים והחוקים החברתיים והשכליים הם הידועים, אולם המעשים האלוהיים הנוספים על אלה והמיוחדים לאומת אל חי אשר בעבורם הוא מנהיגה – אינם ידועים, כי אם כבואם מאת האלוה מפורשים ומפורטים. גדולה מזאת! אף המעשים החברתיים והשכליים אינם ידועים בשלמות, כי גם אם נדע כל אחד מהם כשהוא לעצמו, אין שיעורו (=כמות) ידוע לנו. כך ידוע לנו כי ההענקה לעובד והכרת הטובה חובה הן וכי אימון הנפש בצום ובכניעה – חובה, וכי ההונאה מגונה, וכי מנהג ההפקר עם הנשים מאוס וקרבת הבשר עם אחדות מן השארות מגונה, וכי כיבוד ההורים חובה, וכיוצא באלה, אבל שימת הגבולות לכל אלה וקביעת שיעור מתאים לכל אדם – אינן כי אם לאלוה ית'. אולם המעשים האלוהיים אין לשכלנו מבוא אליהם כלל. גדולה מזאת, השכל מרחיק אותם ואין הוא מקבלם, כי אם כמו שאדם חולה מקבל עליו פקודות הרופא ותרופותיו. הלא תראה כי המילה עם היותה רחוקה מן ההיגיון ועם שאין לה כל מבוא לחוקה החברתית – קיים אותה אברהם בו עצמו, על אף קושי הדבר מצד הטבע, כי הוא היה אז בן מאה שנה ואף בבניו קיים אותה. וכך היתה לאות ברית למען ידבק בו ובזרעו העניין האלוהי. כמו שאמר האלוה: 'זהקיימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו' לדורותם לברית עולם להיות לך לאלוהים ולזרעך אחריו".

224 עיין א,לא-מג; ב,יד (בסופו); ה,יב; ה,כ ההקדמה השלישית. כל קומה של חיים באה על גבי הקומה שמתחתיה. על כן לא ניתן להתעלות למדרגת "סגולה" אם עדיין אינך "בן אדם". רק אחרי שחברה סידרה את עצמה בסדרים החברתיים כראוי, יכולה היא לפנות לקביעת הסדרים האלוהיים כדי שתחול עליה השכינה.

מסלול 1: יום ג לפרשת מקץ
מסלול 2: יום ה לפרשת וישב

וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעַ מְרִי יִשְׂרָאֵל עַד כְּדֵי שִׁזְזֵלוּ בְּמִצְוֹת הַשְּׁכָלִיּוֹת וְהַחֲבֵרְתִּיּוֹת - אֲשֶׁר אֵי אֶפְשָׁר מִבְּלַעֲדֵיהֶן לְכַל קְהָלָה, כְּאֲשֶׁר אֵי אֶפְשָׁר לְכָל יָחִיד מִבְּלַעֲדֵי הַדְּבָרִים הַטְּבָעִיִּים, כְּאֲכִילָה וְשִׁתְיָה וְתַנוּעָה וּמְנוּחָה וְשִׁנָּה וִיקִיפָה, וְהַחֲזִיקוּ עִם זֶה בְּעִבּוּדוֹת - כְּקִרְבָּנוֹת וְזוּלָתָם מִן הַמִּצְוֹת הָאֱלֹהִיּוֹת הַשְּׁמַעִיּוֹת²²⁵, הַסְּתַפֵּק (הַאֲלוּהַ) לְגִבְיָהֶם בְּפָחוֹת²²⁶, וְנֶאֱמַר

הערות - ילמד עניים דרכו

225 עיוות זה שורשו בפילוסופיה, שהסבירה שהקשר בין הדרישות המוסריות לבין השגת המושכלות ודבקות ברוחני - הוא טכני: מי שמידותיו מקולקלות יתקשה לכוון לאמת. אולם באמת התביעה המוסרית מקורה באלוהות עצמה. וז"ל הראי"ה באוה"ק ג, מוסר הקודש, טו: "הפילוסופיא האסכולית חושבת את המוסר ואת השכל לשני אורגנים מיוחדים, מובדלים זה מזה, שהם מחוברים זה עם זה רק חיבור מוכני: המידות הרעות מעכבות את ההשגה הבהירה, אבל עיכוב זה הוא רק עיכוב תנאי. לפעמים יוכל המשכיל להתגבר על התוכן הרשעתי שלו, אף על פי שלא יכבשנו, מכל מקום יעלה בשכלו להשיג אמיתיות נשגבות, אלא שיעלה לו הדבר בקושי יותר. ומזה התוכן, המפריד את העולמים היסודיים של החיים והמציאות זה מזה, מתהווה אחר כך פרץ גדול בכל תוכני המוסר והשכל, וגם בכל ערכי השקפות העולם יחד. לא כן אומרת התורה, אור ישראל מופיע בגבורה עליונה וישרה, מכרת את האחדות המלאה והמתאימה, השכל והמוסר אינם אורגנים שונים, שרק על ידי אמצעים צריכים הם להיות מחוברים זה עם זה, נשמה אחת, עצם אחד הוא: 'ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם'. ואותה האחדות של החכמה והמוסר מורה, שכל החשכה מוסרית היא בעצמה החשכה שכלית, לא תוכל להיות מושלמת בשום התגברות שכלית שבעולם. באותה הפינה שהרשעה מונחת - שמה שם האיוולת שוכנת, ובאותם החיים שפגימה רוחנית שוכנת - אין הזיו האלוהי מתגלה כל עיקר, שכינתא לא שריא באתר פגים. על כן התשובה מכל חטא, הוא תמיד תנאי עיקרי בתכונת חכמת ישראל".

וז"ל שם, ראש דבר, יא: "דבר מוכרח הוא, שיסגל האדם לעצמו את המוסר הטבעי הפשוט, בכל רחבו ועומקו, ואת יראת ה', ותמצית הטהור של האמונה הפשוטה, וכל מידותיה ברוחב ובעומק, ועל גבי שתי הסגולות הללו יבנה את כל מעלות רוחו העליונות. אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה. סימן ליראת שמים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדה. אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כוח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה".

226 לכאורה מקובל שאין ביהדות מושג של "הכל או לא כלום". גם אדם שקשה לו לקיים מצווה אחת והוא שומר על האחרת, לא נאמר לו שעדיף שלא ישמור את השנייה וכן ישמור את הראשונה. אולם כאן מדובר על תפיסה אידיאולוגית-אמונית מוטעית, הסוברת שקרבת ה' יכולה לחול על האדם גם כאשר לא תיקן את מצבו המוסרי. על כן, כנגד תפיסה זו בא הנביא ואומר: היה עדיף שתשמרו על השכליות במקום על השמעיות. לאמר: לא ניתן להגיע לקרבת ה' ללא התיקון החברתי והמוסרי. לכן המילה, שהיא המצווה השמינית שהצטווה אברהם, אחר שבע מצוות בני נח, שהיא מצווה אלוהית, מצוותה רק אחר שעברו שבעה ימים, לאמר: רק לאחר קיום שבע מצוות בני נח, בהשלמת המצוות השכליות, ניתן לעלות לקומה של המצוות השמעיות - האלוהיות, כשהראשונה היא מצווה המילה.

לצערנו תפיסה זו מושרשת בעם עד היום. רבים משקיעים רבות במצוות האלוהיות, אבל יכולים בדרך לדרוך על המצוות השכליות. לגזול על מנת לקיים מצוות לולב, וכיו"ב. ההחמרות ומעשי החסידות נעשים במצוות האלוהיות ולא במצוות החברתיות. וככל שהשכינה תלך ותגבר בישראל,

לָהֶם: וְלֹאֵי שֶׁהֵייתֶם שׁוֹמְרִים אֶת הַמִּצְוֹת שֶׁמִּקְבְּלוֹת אוֹתֶן עַל־יָהֶן הַפְּחוֹתוֹת שֶׁבִּקְהָלוֹת וְהַנְּחֻתוֹת שֶׁבָּהֶן - כְּצִדֵּק וְהִהְטָבָה וְהִהוֹדָאָה בְּחֶסֶד ה'! כִּי הַתּוֹרָה הָאֱלֹהִית לֹא תִשְׁלַם אֲלָא אַחַר שְׁלֵמוֹת הַתּוֹרָה הַחִבְרָתִית וְהַשְּׂכֵלִית²²⁷, וּבַתּוֹרָה הַשְּׂכֵלִית - חוֹבַת הַצִּדֵּק וְהִהוֹדָאָה בְּחֶסֶד ה'. וּמִי שֶׁאֲבָד לוֹ (כֹּל) זֶה, אֵיךְ יֵשׁ לוֹ (שֵׁיכוֹת לַמִּצְוֹת) הַקְּרִבָּנוֹת וְהַשְּׁבֵת וְהַמִּלָּה וְזוֹלָתָם - מִמָּה שֶׁאֵין הַשְּׂכָל מְחִיבוֹ וְלֹא שׁוֹלְלוֹ, וְהֵן הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר בָּהֶן יִחְדוּ יִשְׂרָאֵל בְּנוֹסֶף²²⁸ עַל הַשְּׂכֵלִיּוֹת, וּבָהֶן הָיָה לָהֶם יִתְרוֹן הַעֲנִיָּן הָאֱלֹהִי (שֶׁאֵינוֹ יְדוּעַ בִּשְׂכָל)? וְלֹא יָדְעוּ אֵיךְ חִיבוּ אֵלֶּה הַמִּצְוֹת, כְּמוֹ שֶׁלֹּא יָדְעוּ אֵיךְ אֶרֶע שֶׁיֵּרַד כְּבוֹד ה' בֵּינֵיהֶם, וְאִשׁ ה' אוֹכְלֵת קֶרֶבְנֵיהֶם, וְאֵיךְ שֶׁמְעוֹ דְבוּר הָאֵל, וְאֵיךְ אֶרֶע לָהֶם כֹּל מָה שֶׁאֶרֶע מִמָּה שֶׁאֵינוֹ מִתְקַבֵּל עַל הַדַּעַת (=אֵין לוֹ הַסִּבֵּר) - לוֹלֵא רְאִיתָ הָעֵינַן וְהַעֲדוֹת אֲשֶׁר אֵין דַּחֲזִיָּה לָהֶן. וְעַל

הערות – ילמד ענוים דרכו

גם ההתמודדות והניסיון בעניין זה ילכו ויגברו. כיוון שהתביעה והתשוקות הפנימיות בישראל הן בעיקר למדרגתן המיוחדת ולא למה שגם אומות העולם נדרשות לתקן.
 וז"ל הראי"ה באוה"ק ג, מוסר הקודש, יג: "המוסר הוא הפרוודור, והקדושה הטורקלין. כשהפרטים מכשירים את עצמם בהטהרה של המוסר, מתעלה הקיבוץ, הכלל, להיות קדוש... ולהיפך כשהפרטים עוזבים את הטהרה המוסרית, האבוקה הנפשית הציבורית מתכנסת בתכונה של טומאה, ומתגלה מפלצת איזמה של עם כבד עון, הרע מכל חיה רעה, ומנוול מכל בריה משוקצת".

227 באופן דומה, על פי עולם המושגים של הרמב"ם, שחילק את כלל המצוות למצוות שבאות לתקן את "הגוף" בתיקון המידות והחברה, ולמצוות שבאות לתקן את הנפש - היינו לתת דעות נכונות באלוהות, קבע הרמב"ם במו"נ ב, שתורה אלוהית היא רק כשכוללת בתוכה את תיקון החברה יחד עם תיקון הדעות והקשר עם אלוהים. והוסיף במו"נ ג, כז שלא ניתן להגיע לתיקון הנפש ללא תיקון הגוף: "רע שמשתי המטרות האלה, אחת נכבדה יותר, בלי ספק, והיא תקינות הנפש, כלומר, מתן הדעות הנכונות. המטרה השנייה, תקינות הגוף, קודמת בטבע ובזמן, והיא הנהגת המדינה ותקינות מצבי כל תושביה במידת היכולת. מטרה שנייה זאת היא המודגשת יותר, והיא אשר הפליגו לפרטה ולפרט את כל פרטיה, כי הכוונה הראשונה אינה מושגת אלא לאחר שמושגת זאת השנייה... שלא ניתן להשיג את השלמות האחרונה הנעלה הזאת אלא לאחר השגת השלמות הראשונה, כי האדם אינו יכול לתפוש מושכל, אפילו אם הוסבר לו, כל שכן שיתעורר לזאת מעצמו, בשעה שיש לו כאב או רעב חזק או צמא או חום או קור חזק. אלא רק לאחר השגת השלמות הראשונה אפשר להשיג את השלמות האחרונה, שהיא נכבדה יותר בלי ספק... לכן התורה האמיתית, אשר ביארנו שהיא אחת ואין בלתי, והיא תורת משה רבנו, באה רק ללמד אותנו את שתי השלמויות גם יחד, כלומר, תקינות מצבי בני אדם עם אלה על ידי ביטול העשק (שבני אדם עושים) זה את זה, ועל ידי סיגול מידות טובות ומעולות, כדי שאפשר יהיה לאנשי הארץ להתקיים ולהתמיד בסדר אחד, כדי שכל אחד מהם יגיע לשלמותו הראשונה, ותקינות האמונות ומתן דעות נכונות שבהן תושג השלמות האחרונה".

228 ובוה טועים אנשי מוסר רבים שאינם שומרים מצוות, שחושבים שהמצוות האלוהיות באות לתקן את מוסר האדם, וכאשר רואים אנשים דתיים (כלומר שמקפידים רק על המצוות האלוהיות ומזלזלים במצוות המוסריות) הם מוכיחים מכך שהתורה אינה אמת. וטעותם כפולה: המצוות האלוהיות אין תכליתן לתקן את מוסר האדם, ואותם אנשים שרואים אינם אלא "דתיים למחצה", כיוון שאינם שומרים על המצוות השכליות שהן בסיס ותנאי למצוות האלוהיות, ואין ללמוד מהם על מעלתה של התורה.

הַדָּרֶךְ הַזֶּה²²⁹ נֶאֱמַר לָהֶם: "וּמָה ה' דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ", וְ"עֲלוּתֵיכֶם סָפוּ עַל זְבַחֵיכֶם" (ירמיהו ז, כא), וְזוּלַת זֶה מִמָּה שְׂדוּמָה לוֹ. הֵיטְכֵן²³⁰ שִׁיִּצְטַמְצֵם הַיִּשְׂרָאֵלִי בַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד, וְיִוְתֵר עַל הַמִּילָה וְהַשְּׁבֵת וְשִׁאֵר הַמְצֻוֹת וַיִּצְלִיחַ (להגיע לדבקות השכינה בו)?

מט

אָמַר הַכוֹזְרִי: לֹא, לְפִי מָה שֶׁהִקְדַּמְתָּ. וְאִמְנָם עַל דַּעַת הַפִּילוֹסוֹפִים (המובאת לעיל א, א-ג) יַעֲשֶׂה אָדָם חֶסֶד מְבִלִי לְחֹשֶׁשׁ בְּאֵיזָה אִפֵּן יִתְקַרֵּב, אִם בְּהִתְיַהֵד אוֹ בְּהִתְנַצֵּר אוֹ זוּלַת זֶה, אוֹ בְּמָה שִׁיִּמְצִיא לְעַצְמוֹ. וּכְבָר שֶׁבָנוּ אֶל הַסְּבָרָה וְהִקְשָׁה וְהִתְחַכְּמוֹת (=של האדם מתוך הבנתו שלו), וְיִהְיוּ כֹל בְּנֵי הָאָדָם מִשְׁתַּדְּלִים וּמֵאֲמִינִים בְּתוֹרָה שֶׁהֵבִיא אֵלֶיהָ הַקָּשָׁם (=ההיגיון שלהם), וְזֶה בְּטוֹל (=לא יתכן, כפי שהוקדם במאמר א' כנ"ל).

שאלות מנחות:

- ✦ מה הקשר בין מצוות יראת ה' ומצוות עשיית משפט וחסד, ובמה הן שונות ממצוות השבת? מדוע אנו רגילים (בניגוד לריה"ל) לכלול את השבת ואת יראת ה' בקבוצה אחת ואילו את מצוות המשפט והחסד בקבוצה אחרת?
- ✦ כיצד ריה"ל מחלק את המצוות? האם זה תואם את החילוק שחילק רס"ג?

הערות - ילמד ענונים דרכו

229 לעומת ריה"ל שפירש שהנביאים תקפו את הקרבנות דווקא מפני שהם מדרגה גבוהה יותר מהמצוות החברתיות, ואשר על כן מצוות אלו קודמות לקרבנות, הרמב"ם במו"נ ג, לב מסביר לכאורה שלקרבנות אין ערך עצמי, ורק מפני שישראל הורגלו בהם - ציווה עליהם הקב"ה כדי שיתחנכו על ידם ליחוד ה' ויחוד עבודתו. על כן כאשר הקריבו קרבנות ללא החינוך הפנימי שבעבורו נצטוו, היינו שהמשיכו בעבודה זרה, תקפו הנביאים את הקרבת קרבנותיהם, שהרי הם נשאר עם האמצעי (הקרבנות) ואיבדו את התכלית (אמונת היחוד): "בשל העניין הזה שגיליתי לך, מרובה בספרי הנביאים התוכחה לאנשים על שהם אצים להקריב קורבנות, והובהר להם שאין הם המכוון החשוב לעצמו, ושאין האל זקוק להם. שמואל אמר: 'החפץ לה' בעלות וזבחים כשמע בקול ה'?' ; ישעיה אמר: 'למה לי רב זבחים, אמר ה'?' ... דברים אלה היו קשים לכל מי שראיתי את דבריו או שמעתי אותם. הם אומרים: 'כיצד אומר ירמיה על האל שהוא לא ציִינונו על דברי עולה וזבח בעוד רוב המצוות באו לזה דווקא?' כוונת הדברים היא מה שהבהרתי לך, כי הוא אמר: הכוונה הראשונה היתה רק שתשיגו אותי, ולא תעבדו את זולתי והייתי לכם לאלוהים ואתם תהיו לי לעם. ציווי זה להקריב ולפנות אל הבית לא היה אלא לשם השגת יסוד זה ולמענו העברתי עבודות אלה לשמי, כדי שייחמו עקבות עבודה זרה, ויתבסס עיקרון ייחודי. ובאתם אתם וביטלתם תכלית זאת ונאחזתם במה שנעשה למענה, כי אתם הטלתם ספק במציאותי: 'כחשו בה' ויאמרו לוא הוא', ועבדתם עבודה זרה: וקטר לבעל, והלך אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם. ובאתם אל הבית הזה, והמשתכתם לפנות אל היכל ה' ולהקריב קורבנות שלא הם היו מְכֻנָּנִים בכוונה הראשונה".

230 לאחר שתוכחות הנביאים הוסברו, שלא באו להחליף או לבטל את המצוות האלוהיות אלא רק לעורר על המחויבות להיות לפני כן "בן אדם", ניתן לשוב ולקבוע: לא ניתן להסתפק בלהיות "בן אדם" שמאמין בבורא ועושה משפט וצדק, ולצפות להגיע למדרגת "מלאך" - נבואה, ניסים, שכינה וכיו"ב.

- ✦ האם התורה כוללת רק את המצוות האלוהיות?
- ✦ מה הטעות בתפיסה של אדם המדקדק במצוות האלוהיות ומזלזל במצוות השכליות? במה זה שונה מאדם ששומר ברית מילה ואינו שומר שבת?
- ✦ מה הטעות של אדם השומר את המצוות השכליות אך מזלזל במצוות האלוהיות?
- ✦ האם המוסר של הנביאים גבוה יותר מהמצוות הפולחניות שמפורטות בהרחבה בתורה?
- ✦ מדוע תורת ישראל כוללת גם את המצוות השכליות ואינה מסתפקת במצוות האלוהיות בלבד ומותירה את השכליות לשכל האנושי בלבד? (סיבה פרקטית וסיבה מהותית)
- ✦ האם יכולה להיות בציווי עצמו סתירה בין המצוות האלוהיות למצוות השכליות?
- ✦ האם הנביאים שתקפו את הקרבת הקרבנות בימי בית ראשון, סברו לפי ריה"ל שאין ערך עצמי בקרבנות?